

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-6-70-21>

УДК 159.9072.433

Палагнюк О.В.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ХРИСТИЯНСЬКИХ НАСТАНОВЛЕНЬ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ: НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ АНАЛІЗ

Анотація. У статті подано теоретичне обґрунтування та опис християнських настановлень та їх впливу на формування соціальної відповідальності особистості в умовах системної суспільної кризи. Представлено тренінгову програму актуалізації християнських настановлень як чинника формування соціальної відповідальності особистості «Бути собою – це бути відповідальним за свою свободу». Подано опис результатів її реалізації та визначено ефективність і доцільність подальшого застосування. Доведено, що практична реалізація позитивного впливу релігійного чинника може стати основою формування соціальної відповідальності особистості як одного з провідних соціально-психологічних механізмів самоорганізації особистого й суспільного життя. Визначено перспективи подальших досліджень в контексті пошуку шляхів та умов виходу з системної суспільної кризи.

Ключові слова: криза ідентичності, соціальна відповідальність особистості, християнські настановлення особистості, соціально-психологічний тренінг, життєва криза.

Palahnyuk Olha

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

PSYCHOLOGICAL POTENTIAL OF CHRISTIAN TASKS IN THE CONTEXT OF THE FORMATION OF SOCIAL RESPONSIBILITY OF PERSONALITY: SCIENTIFIC-METHODICAL ANALYSIS

Summary. The article deals with the socio-psychological peculiarities of Christian teachings as a factor in the formation of social responsibility of the individual on the basis of determining the levels of formation of the investigated psychosocial phenomena, ascertaining the psychological nature of their interrelation and the peculiarities of the manifestation of the revealed correlation in different groups of respondents. The scientific data in the field of social psychology, personality psychology, Christian psychology, psychology of communication and interpersonal relations were analyzed and theoretically generalized. It is shown that the problem of forming social responsibility of an individual is an important problem in the context of civil and social formation of a person in the conditions of a crisis state of a society. Responsibility serves as an essential feature of the maturity of the individual and manifests itself in the responsibility for personal creative life as the realization of its role in society as a result of its own life choices of man. Comprehensive analysis of the phenomenon of worldview proved the expediency of using in the study of Christian teachings as ideological inferences and personal attitudes at the same time. It is indicated that there is a rather multivariate and ambiguous correlation between Christian ideas and social responsibility of the individual, which requires further research. The results of the theoretical analysis and obtained empirical data, in particular, the empirical model of the formation of social responsibility of the individual, taking into account the role of Christian teachings, became the basis for the development, testing and implementation of a training program on the actualization of Christian teachings in the context of the formation of social responsibility of the individual. A generalized analysis of the results of the study indicates the effectiveness and feasibility of further application of the program. In this context, the practical implementation of the positive influence of Christian teachings can become the basis for the formation of creative social responsibility of the individual, and thus one of the leading socio-psychological mechanisms of self-organization of personal and social life.

Keywords: identity crisis, social responsibility of the person, Christian personality orientation, socio-psychological training, life crisis.

Постановка проблеми. Важливою проблемою в контексті громадянського та соціального становлення особистості як результату глибинних психосоціальних, соціокультурних і морально-духовних змін в умовах кризового стану суспільства виступає проблема формування її соціальної відповідальності. При тім, початковою «точкою відліку» становлення особистісної зрілості людини виступає актуалізація реальної ідентифікації людини в соціумі. Простір життя особистості, як простір соціальний і психологіч-

ний, як система «особистість-соціум» охоплює царину людських відносин, а в тому числі і царину «відносин» особистості із собою та своїм життям. Тому визначення сутності, чинників та шляхів виходу з системної суспільної кризи на пряму пов'язане з комплексним аналізом життєвої кризи особистості. Своєю чергою гармонізація та інтеграція внутрішнього світу людини виявляється в узгодженні та рівновазі між духовною спрямованістю особистості, цінностями та соціальною поведінкою. У цьому контексті продуктивною

виступає актуалізація віри, зокрема, релігійної та релігійності в цілому як одного з провідних соціально-психологічних механізмів самоорганізації особистісного та суспільного життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній психології виконано низку наукових досліджень, що спроможні претендувати на роль методологічної основи розбудови християнської психології. Так, смисложиттєва, екзистенційна сутність людини, що репрезентує її вершинну, духовну природу, в останні два десятиліття стала предметом пильної уваги таких українських дослідників, як Г.О. Балл, І.Д. Бех, М.Й. Боришевський, З.С. Карпенко, О.В. Киричук, В.О. Татенко, Т.М. Титаренко, С.Д. Максименко, В.П. Москалець, Н.М. Савелюк, Е.О. Помиткін, М.В. Савчин, Т.Ф. Цигульська, В. М. Ямницький та ін. [4; 6; 10]. У сучасній науці проблему релігійності в її психологічних вимірах розглядають М. Аргайл, Б. Бейт-Халамі, Д. Бетсон, Л. Вентіс, Т. Іванчіч; О. Войнівська, О. Климишин; Н. Гаврілова, М. Єсип; Н. Дудар, Н. Жигайло, Ю. Макселон, Г. Оллпорт, О. Предко, Н. Савелюк, Д. Терновська, О. Яремко, Г. Свідерська та інші [4; 5; 6]. На вирішальну роль релігійних цінностей для психосоціальної зрілості молоді вказують також Д. Крок, М. Карватковська, А.А. Вовк, Г. Кжистечко, В. Жуковський, Р. Северин, Л.М. Гридковець та ін. [4; 6].

Так, результати наукових пошуків вказують на значущу роль релігійності для прийняття на себе ролі суб'єкта власного життя на базі сформованих смислів, позицій, планів бути відповідальним та здійснювати значущі життєві вибори. Варто врахувати, що християнство як духовно-моральна сила сьогодні має можливість вступити в діалог з навколишнім світом на основі загальнолюдських цінностей (І.М. Євченко та А.М. Маслюк) [2]. Аналіз відповідної літератури засвідчує, що релігійна духовність (християнська зокрема) більшою чи меншою мірою бере і пропагує активну участь у суспільному житті, не втручаючись при цьому в політику, економіку, світську владу (М. Боришевський, М. Савчин, Н. Савелюк, О. Климишин, О. Колісник, О. Предко, Р. Секвернин, М. Мельник, Г. Свідерська) [1; 3; 4; 6]. У працях багатьох українських науковців (О. Климишин, О. Колісника, О. Предко та ін.), доводиться, що віра в Бога є потужним чинником профілактики та подолання системної духовної кризи людини. Адже, як стверджує М.А. Бердяєв, соціальне питання – це найвищою мірою духовне питання, і те, що це не визнається є великим нещастям для людини [8; 10]. Як стверджує О. Климишин, утвердження в рамках екзистенційно-гуманістичної традиції християнської психології стало б дією відповіддю психології на гуманітарні, соціокультурні, морально-етичні виклики сучасного суспільства [3]. Н.М. Савелюк на основі вивчення розвідок у цьому напрямі Дж. Сеула, Л. Мінклера та М. Косджела, а також на основі власного дослідження довела, що по-перше, «релігійне зобов'язання лежить в основі почуття особистісної ідентичності», по-друге, що, релігійна ідентичність корелює (позитивно) з іншими типами (соціальними й персональними) ідентичностей особистості [5]. Окрім того, слід наголосити, що за даними комплексного дослідження, релі-

гійна ідентичність особистості – це не тільки аспект її соціальної ідентичності, а і, водночас, протитяга егоцентричним вимірам самосвідомості.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Сукупність всіх життєвих факторів, що роблять життя людини змістовним, наповненим смыслом, уможливило ефект «перевиховання» настановлень. Важливо відмітити, що теорія настановлень Д.Н. Узнадзе і теорія особистісних якостей Г. Оллпорта дозволяють нам пов'язати особливість настановлень з поняттям індивідуальності у К.Г. Юнга та самоактуалізації у А. Маслоу. Суть цього процесу полягає в максимально повній, завершеній диференціації всіх аспектів особистості, її свідомих і несвідомих елементів, які проявляються у прийнятті рішення, виборі і відповідальності людини за власне життя [7; 10]. На жаль, результати наукових досліджень дозволяють говорити про повернення до обрядовості українців, а не до цінностей, внутрішньої релігійності. Разом з тим українське суспільство, на переконання низки науковців, в цілому існує поза моральними авторитетами [2; 4; 6]. Ю. Шайгородський стверджує, що основними виявами духовної кризи особистості за сучасних суспільних умов є падіння моральності та знецінення духовних цінностей [10]. А Н. Савелюк і Г. Свідерська на основі результатів емпіричного дослідження стверджують, що найбільша частка українців довіряють і визнають найавторитетнішою саме Церкву (62%) [5; 6; 9]. Така суперечність актуалізувала нашу увагу на проблемі християнської релігійності в цілому, а християнських настановлень (соціально орієнтованих) зокрема. Однак духовність та релігійність як проблеми соціально-психологічного дослідження, як виявилось, все ще залишаються маловивченими в Україні, і разом з тим особливо актуальними. Проте варто наголосити, що дії людини, обумовлені духовністю, завжди стають вчинком, тобто виходять за межі певної ситуації, які спрямовуються не потребами, а цінностями особистості. Сьогодні духовний і культурний розвиток особистості часто здійснюється в умовах ціннісного вакууму. Публічне нехтування елементарними нормами моралі деморалізує суспільство й окрему особистість.

Мета статті полягає в реалізації соціально-психологічного аналізу християнських настановлень та можливості їх застосування як одного з дієвих засобів підвищення рівня соціальної відповідальності особистості.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Варто звернути увагу на дослідження відповідальності як результату активності у зв'язку з настановленням особистості. Вольова відповідальна поведінка, вважає О.С. Прангішвілі, виступає й переживається як самоактивність і самовідповідальність, а саме настановлення в цьому випадку – як показник «готовності до активності й відповідальності» [1; 4]. Щоб змінити власне життя, людині необхідна сила волі й ступінь особистісної рішучості, без чого, пише Ю.М. Швалб, особистість не може відбутися й реалізуватися. Люди часто легко приймають рішення, але рідко їх реалізують, і необхідність волі виникає тоді, коли вичерпана вся мотивація до здійснення дії. Особливої ува-

ги в цьому контексті заслуговують світоглядні настановлення особистості, які виступають одночасно і особистісними ціннісними позиціями, особливо актуальними серед яких виступають саме християнські настановлення.

В межах емпіричного дослідження нами було вивчено рівень сформованості різних світоглядних настановлень, визначено особливості впливу християнських настановлень на особистісне становлення та їх взаємозв'язок із соціальною відповідальністю особистості (надалі СВО), а також структуровано емпіричну модель формування останньої [4]. В цілому нами було встановлено, що студентська молодь переживає особистісну й релігійну кризу. Низка дослідників цього питання стверджують, що в молодіжному, зокрема у студентському середовищі втрачають значення моральні цінності, високі християнські ідеали, хоча більшість респондентів вважають себе християнами (О.А. Ліщинська, 2008; О.В. Яремюк, 2011; Л.В. Гридковець, 2012) [4; 9]. Н. Савелюк доводить, що релігійність у нашому суспільному середовищі часто пов'язана із реалізацією захисних механізмів різного спрямування (позитивного й негативного) [5].

Отож, нами було розроблено, апробовано й впроваджено програму актуалізації ХН як засобу формування соціальної відповідальності особистості «Бути собою – це бути відповідальним за свою свободу». У програмі було враховано психосоціальні чинники, умови формування СВО та її взаємозв'язок з різними життєвими сферами особистості, а також емпірично виявлені базові, провідні та найбільш значущі кореляції СВО та ХН в залежності від соціально-демографічних та соціально-психологічних характеристик особистості, зокрема і емпіричну модель формування СВО із врахуванням її взаємозв'язку з ХН особистості. Мета програми полягала у гармонізації соціально-психологічного та душевно-духовного розвитку особистості.

Доцільно наголосити, що актуалізація та активізація механізмів формування соціальної відповідальності особистості, які ґрунтуються на психосоціальних характеристиках релігійної життєвої сфери людини – це психологічна робота з вершинними ціннісно-смісловими утвореннями, які є стрижнем особистості кожної людини. Відтак її основною метою може бути лише досягнення індивідуально-значущих результатів, тобто рефлексія актуальних та потенційних життєвих цілей кожним з учасників, а не пропагування якихось конкретних моделей особистісної самореалізації. Таким чином, метою групового психотерапевтичного впливу є стимуляція процесу особистісної самоідентифікації, а відтак – особистісної й соціальної самоактуалізації і самоідентифікації. Її досягнення в такому разі базується на організації відкритого діалогічного спілкування, яке є одним з каталізаторів формування смислових утворень і росту особистості [4; 8, с. 489–511].

Так, в процесі реалізації програми досягнуто поставлених завдань та очікуваних результатів згідно визначеної мети. Підтверджено також ефективність апробованої програми шляхом порівняння даних контрольних та експериментальних груп досліджуваних. Як засвідчують отримані дані, у досліджуваних ек-

спериментальної групи відбулись бажані статистично значущі зміни за майже усіма показниками ($p < 0,001$), які підтвердились при повторній перевірці. Зокрема, у досліджуваних експериментальної групи відбулись статистично значущі зміни за 9 із 11 узагальненими показниками дослідження: статистично значущо підвищився рівень соціальної відповідальності (значення показника «Загальна шкала соціальної відповідальності» змістилося до діапазону високих значень), в основному за рахунок підвищення показників/шкал «Рефлексія на морально-етичні ситуації», «Інтуїція у морально-етичній сфері», «Альтруїстичні емоції» та «Морально-етичні цінності», які змістились до діапазону значень вище середнього. Крім того, зсуву у напрямі підвищення на статистично значущому рівні зазнав і показник «Християнські релігійні настановлення». Такого результату було досягнуто значною мірою і завдяки зсуву у напрямі зниження показників інших світоглядних настановлень: «Споживацькі настановлення», «Правові настановлення (не правові)», які змістившись до діапазону зі знаком «-», набули протилежного значення: не споживацькі й правові, що знаходяться у діапазоні високих значень; «Авторитарні настановлення», які змістились до діапазону зі знаком «-» і набули протилежного значення у діапазоні середнього.

Розглянемо детальніше, як у процесі роботи (тренінгової, консультативної) завдяки психологічному впливу і самовпливу досягались виявлені статистично значущі зміни за об'єктивними показниками ефективності апробованої програми, що сприяли формуванню СВО досліджуваних. Доцільно наголосити, що основою формування соціальної відповідальності стали саме ХН, які розглядалися феноменологічно на перетині зовнішнього та внутрішнього, поведінки та інтимно-особистісного явища. Таким чином, нами ретельно підбирались методи і форми роботи, як також і тривалість корекційно-розвивального процесу. В цілому, до програми тренінгу ввійшли методи, що здебільшого мали комплексне призначення, тобто були часто спрямовані на роботу щодо кількох об'єктивних показників її ефективності.

Спробуємо диференціювати використані підходи та методи роботи згідно *християнських настановлень* як одного із дев'яти узагальнених емпіричних показників, за якими відбулись бажані зміни в результаті апробації програми. За кожним із намічених напрямів роботи, за якими було досягнуто статистично значущих емпіричних змін, нами було підібрано методи та прийоми, що реалізовувалась на різних рівнях активності кожного учасника окремо і групи в цілому. Зокрема, над кожним з дев'яти узагальнених показників було проведено роботу мотиваційно-ціннісного, пізнавального, навчального, практичного та творчого спрямування, що відповідала відповідним етапам реалізації тренінг-курсу.

1. *Мотиваційно-ціннісний* (етап усвідомлення) спрямований на формування готовності до розуміння та реалізації християнської релігійності, усвідомлення її впливу на особисте й соціальне життя, самопізнання та вдосконалення свого християнського життя в сучасному світі і полягає в усвідомленні: впливу релігійної сфери життя

на життєдіяльність, а самих ХН – як цінностей; важливості внутрішньої гармонії, психологічного благополуччя, здорових стосунків з іншими людьми, що базуються на християнській релігійності для повноцінного життя; життєвих цінностей, пріоритетів, тобто головного і другорядного; відповідальності за власне християнське релігійне життєздійснення; власної базової християнської життєвої позиції, християнських життєвих переконань, внутрішніх настановлень – як ресурсів вдосконалення релігійності та соціально-психологічної зрілості; екзистенційної цінності життя «тут і тепер».

На цьому етапі відбувалось формування образу релігійно зрілої людини, а самооцінювання ХН допомогло визначити напрями власного розвитку (психічно-душевно-духовного). Відправною точкою стала позиція: без бажання бути релігійно, особистісно зрілою і компетентною людиною «не працюють» навіть найкращі методики, що ґрунтуються на правильних принципах. Отож, на етапі знайомства учасників групи, пошуку спільного та відмінного між ними, визначення проблем та цілей роботи нами було актуалізовано проблему ХН та релігійності загалом (вправа «Знайди одностумців» (Д. Джонсон, 2003)) [8]. У вправі «Угода» було відображено бажані зміни і у релігійній сфері кожним учасником, а в межах продовження роботи над цією вправою вдома була змога приділити більше часу роздумам над бажаними змінами в житті. Вправа «Розмова з долею», мета якої навчити учасників моделювати ситуацію на основі заданих елементів та формувати стійкість до невизначеності реалізувала одночасно усі компоненти роботи над ХН (мотиваційно-ціннісний, пізнавальний, навчальний, практичний і творчий). На цьому етапі думки були різними, але учасники досить чітко могли вже обґрунтувати свої позиції, поділитись особистим досвідом. Цікаво, що обговорення сприяло водночас і зближенню учасників групи між собою, формуванню довіри між ними. Вправа сприяла активізації потреби пізнання справжньої сутності християнства.

Вправи «Коло асоціацій», «Символ життя», мозковий штурм «Як розпоряджатись своїм життям?», «Мій портрет у променях сонця» [7; 8] допомогли досягти кожному учаснику і групі загалом завершеності розуміння, сприйняття і прийняття цінності життя, свого життя зокрема, розуміти важливість жити «тут і тепер», не боятись і не вагатись приймати життєві рішення. Значну частину матеріалу, мотиваційно-ціннісної спрямованості було подано у формі відео-лекторію. Однією з таких був документальний фільм про постать епохального масштабу Кароля Войтилу, більше відомого як Папу Івана-Павла II (д/ф. «Кароль. Людина, яка стала Папою Римським» / Karol, un uomo diventato Papa, частина 1-2, (2005 р., Польща). Життєвий шлях від щасливого дитинства у добрій сім'ї, сирітство, кризу ідентичності головного героя стрічки учасники проживали крізь призму свого життєвого досвіду, значною мірою усвідомленого, переосмисленого, оціненого в процесі тренінгової роботи. Подібно і соціальну активність, пошук покликання, боротьбу за суб'єктність на основі християнських чеснот і цінностей сприймали

та обговорювали як приклад для наслідування. Вправа «Дві краплини олії» (притча П. Коельо «Дві краплини олії» [8]) сприяла усвідомленню цінності переживань та пошуку «своїх двох крапель олії», які варто шильнувати, вмюючи при цьому побачити усі дива світу – у цьому і полягає щастя. А вправа «Формула любові» полягала у слуханні по черзі двох різних притч (про потребу бути собою, щоб бути щасливим, а також про боротьбу добра і зла), а також в обговоренні усвідомленого (не варто боротись із собою, себе треба пізнати, прийняти і полюбити; кожен сам може змінити себе і своє життя). Тому робота в межах вказаної вправи мала також мотиваційно-ціннісне та практичне спрямування.

2. *Пізнавальний етап роботи над ХН* – це надання й засвоєння інформації про сутність християнського релігійного життя та його вплив на суспільне життя людини; ХН, їх види, функції, причини виникнення, особливості розвитку й функціонування, рівні прояву; способи управління, релігійні якості особистості та ін. Даний етап роботи над ХН реалізувався здебільшого завдяки різним формам лекцій. Так, проведена міні-лекція «Чинники формування соціальної відповідальності особистості» включала інформацію про вплив християнської релігійності на соціальну відповідальність людини та загалом на її життя. Лекція продовжилась дискусією, в межах якої обговорювались питання місця християнської релігійності у сучасному світі, а в українських реаліях зокрема. Більшість учасників визначились у тому, що СВО на пряму пов'язана з реалізацією християнських засад життя та ХН щодо взаємовідносин з «ближніми», тобто з цілим суспільством. Нові акценти у питанні гармонійного розвитку учасникам допомогла засвоїти міні-лекція «Вплив християнської духовності на формування соціальної відповідальності особистості». Зокрема, важливим було донести до слухачів, що СВО – це найперше прояв свободи, що пов'язаний із вчинковою само-реалізацією у житті людини духовних цінностей християнства як основи зрілості. Відео-лекція (д/ф. «Кароль. Людина, яка стала Папою Римським» / Karol, un uomo diventato Papa, ч-на 1, (2005 р., Польща)) описана вище стала досить дієвою демонстрацією прикладу життя одного з великих людей минулого століття. Відео-лекція (х/ф. «Добровольці Божої Чоти» (2016 р., Україна)) допомогла осмислити сутність і активний прояв особистісної, соціальної, громадянської відповідальності в умовах війни, відчуті сформованість життєвого завдання, зрозуміти, як «виглядає» зрілість особистості. В процесі роботи над вправою «Джерела» та «тішаки» (Р. де Чармс) учасники пригадували, коли і чи були у їхньому житті моменти, коли вони відчували себе пішаками чи джерелами. Було підсумовано, що коли починаємо користуватися в оцінці ситуації не її можливістю задовольнити потреби, а власними цінностями, тоді стаємо «джерелом».

3. *Навчальний етап* полягав у виконанні вправ, спрямованих на усвідомлення ХН, християнських цінностей, зміну обмежуючих стереотипів, набуття ХН в умовах тренінгового середовища. Вправа «Мультфільм», крім продовження роботи над актуалізацією потреби бути активним

учасником й автором свого життєвого шляху, дозволила навчитись також учасникам приймати допомогу від інших, бачити свою роль у групі та гнучко змінювати її адекватно до ситуації, а тому і усвідомити, що у своєму житті людина може робити вибір сама та сподіватись на допомогу інших, що є нормально й приємно. Описане реалізувалось також із врахуванням ролі християнської релігійної позиції про «вміння давати і брати», про готовність і потребу «чинити іншим те, чого очікуєш для себе». Варто відмітити вправу «*Дерево мого життя*», що була спрямована запросити учасників до роздумів над вічними темами: щастя, мудрість, істина, краса, добро; формування цілісної і, при цьому, гнучкої системи поглядів на значущі життєві цінності; толерантність до переконань інших людей; уміння навчатися. Важливо, що описана вправа поєднувала роботу над ХН і морально-етичними цінностями (шкала СВО). Вправа «*Сенс життя*», крім навчального спрямування, реалізувала мотиваційно-ціннісне та практичне призначення) була спрямована на розвиток навичок самоосаженення, саморозуміння, розширення ціннісних орієнтацій, оптимізацію життєвого настановлення шляхом складання піраміди власних цінностей, формулювання своєї думки стосовно питань «У чому сенс мого життя?», «Яка моя життєва місія?». Вправа «*Асоціативний ряд до слова «толерантність»*» була проведена для засвоєння поняття «толерантності», розуміння його змісту. В процесі мозкового штурму «*Що означає уміти рахуватися одне з одним?*» учасники виражали своє розуміння основного питання, наводили приклади, обґрунтовували позиції. Вправа «*Коло субособистостей*» (В. Кузовкін, 2001) [8] допомагала усвідомити диференційованість власного Я. Виконувалась кожним з учасників письмово. При обговоренні важливістю відзначилось те, яке яким чином взаємодіють субособистості в кожному з учасників, чи не мають конфліктів і через що саме? Увагу звернули і на ймовірність конфлікту чи суперечностей між своїм Я-релігійним та іншими суособистостями. Написання творчороздуму на тему «*Я не гвинтик, а співтворець*», у якому учасники відображали своє розуміння себе як господаря життя, вільного й відповідального, сприяло узагальненню навчального матеріалу, пошук своєї позиції та шляхів розвитку. А мозковий штурм «*За що і перед ким ми відповідальні*» допоміг поєднати поняття «джерело», «свобода» та «відповідальність».

4. *Практичний етап роботи над ХН* – це реалізація набутих під час тренінгу компетенцій для запровадження змін у реальному житті, що здійснювалось через використання вправ: «*Моя автобіографія*», «*Я справжній, коли...*», «*Склади настанову іншим людям*», «*Вірити та старатися*», «*Моя формула і мій герб*», «*Хрестоносець*» (А. Гнезділов, 2002), «*Життєві завдання*», «*Життєве призначення*», «*Психологічні рецепти*»; притчі «*Чисті і каламутні джерела*» (Б. Ферреро, 2008); мозкових штурмів «*Власні способи саморегуляції*», «*Моє життєве завдання*». Вправа «*Моя автобіографія*» проводилась з метою порівняння учасниками різних етапів свого життя та усвідомлення значення і можливості того, що відбувається з ними зараз [7; 8].

Головне досягнення: створення атмосфери, яка б сприяла творчому осмисленню прожитого, підкреслення моментів успіхів у житті і допомога учасникам знецінити поточні труднощі в порівнянні із вже пережитими кризами та способами їх подолання, допомога в погляді на пройдений шлях крізь призму ХН. А вправа «*Я справжній, коли...*» допомагала прийняти себе таким як є, бути готовим виражати своє Я, визначити причини самоприховування. Притча «*Чисті і каламутні джерела*» (Б. Ферреро, 2008) стала основою саморефлексії учасників, поділу життєвого досвіду від раннього дитинства до актуального на такий, що або сприяє, або перешкоджає «здоровому» розвитку й становленню особистості, цілісності, самоузгодженості тощо. Робота плавно перейшла на інший рівень виконанням вправи «*Автопілот*»: формування настановлень на виявлення позитивних особистісних та інших якостей; усвідомлення своїх прагнень, підвищення впевненості у власних силах. Важливо, що під час роботи в межах описаних вправ, крім спрямованості на формування морально-етичних цінностей, альтруїстичних емоцій, робився наголос і на християнському баченні толерантності, доброзичливості, чистоти серця. Вправа «*Склади настанову іншим людям*» і «*Вірити та старатися*» – це вправління у засвоєнні технік переконання себе та інших, формування мотивації досягнення успіху: вироблення правильного ставлення до невдач, помилок. Така робота, крім іншого, реалізувала мету зниження авторитарних настановлень учасників.

Мозковий штурм «*Власні способи саморегуляції*» допоміг студентам визначити найпоширеніші способи саморегулювання, самоідентифікації, з'ясувати вплив світоглядних настановлень (в тому числі ХН) на життя і діяльність людини в сучасних суспільних умовах. Крім того, здобуті знання, емоційний досвід спонукали майже кожного з групи до досить змістовної дискусії. Це свідчило як про розвиток групи, так і про когнітивні, ціннісно-мотиваційні та конативні зміни, що відбулись впродовж тренінгової роботи. Вправа «*Моя формула і мій герб*» допомагала самооб'єктивуватись на основі виконання двох завдань: намалювати свій герб (В. Кузовкін, 2001) [8]; відобразити свою суть у формулі, використовуючи найрізноманітніші символи. Вправа досить яскраво відобразила результати роботи над ХН та СВО, оскільки на зображених гербах і формулах чітко простежувався взаємозв'язок між цими феноменами у житті учасників. Вправа «*Хрестоносець*» (А. Гнезділов, 2002) поєднала мотиваційно-ціннісну, пізнавальну та творчу спрямованість роботи, допомогла продемонструвати лабіринти саморозуміння під час внутрішньої роботи на основі читання казки «*Хрестоносець*». При виконанні вправи «*Життєві завдання*» учасники ознайолювались з прикладами «розв'язання» «життєвих ситуацій», які побудовані як логічні задачі. Завдання учасників – згадати про децентрацію і змодельовати різноманітні варіанти рішень «життєвих задач». Це вправа мала комплексне призначення: робота над закріпленням ХН та зниженням рівня авторитарних настановлень учасників тренінг-групи. Вправа «*Життєве призначення*» мала

на меті наблизити до розуміння свого життєвого призначення, можливо сенсу свого життя. Виконуючи завдання вправи «*Психологічні рецепти*» студенти вчилися відображати сенс через метафори. Зокрема, вони писали психологічні «рецепти» щастя. Групове обговорення показало, що молоді люди надають значущої ролі релігійному «компоненту» у процесі досягнення щастя.

5. *Творчий етап* – це творче застосування компетенцій в усталених ситуаціях і ситуаціях невизначеності, які пропрацьовувались у наступних вправах: «*Міфи і факти (дискусія)*», *притчі «Свічка» (рефлексування)*, «*Верстові стовпи мого майбутнього*», «*Переправа*», «*Зміна перспективи*». Так, вправа «*Міфи і факти*» (дискусія) стала основою обговорення проблем сімейних відносин та виховання, ролі сім'ї у розвитку суспільства, проблеми правової освіти і свідомого ставлення до власних прав та обов'язків тощо. ХН в межах вправи було поєднано з питаннями правової свідомості й активності (правові настановлення), громадянських цінностей. Притча «*Свічка*» (рефлексування) спонукала ще раз до рефлексії свого вибору у житті, своєї життєвої місії: бути чи мати, що здійснювалась на основі притчі. Вправа «*Верстові стовпи мого майбутнього*» (описана вище) призначалася для впорядкування особистістю своїх життєвих цілей. При обговоренні зверталась увага на те, скільки в кого цілей, та без скількох можна обійтися, від чого залежить чи здійсниться в майбутньому поставлені цілі, чи є між цим зв'язок з соціальною відповідальністю та відповідальністю загалом; яка роль християнської релігійності в реалізації життєвих завдань, у їх формулюванні? Вправа «*Зміна перспективи*» допомогла скоригувати життєві завдання кожним учасником індивідуально, а потім усією групою разом. Вправа «*Переправа*» створила умови для порівняння того, з чим прийшли учасники на тренінг і на яких позиціях вони були на завершальному етапі роботи, що стало поштовхом до змін, які перешкоди і «каламутні джерела» були чи ще залишаються на заваді бажаних змін, яку роль відіграла група в процесі «переправи» кожного учасника. Результати роботи засвідчили значущість ролі ХН, їх усвідомлення, прийняття, визначення шляхів самовдосконалення у суспільному та особистісному вимірах через розвиток релігійної сфери життя.

Практичною основою роботи, окрім того, стали: методики діагностики самонастановлення, в тому числі і щодо християнських настановлень; малюнки, що відтворювали та допомагали підтримувати

в актуалізованому стані систему життєвих завдань особистості, її розширення, зміну бачення себе в окремих сферах, актуалізацію потреби приймати рішення, реалізувати його і відповідати за вчинок та його наслідки у соціальній сфері загалом.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи отримані результати варто зазначити, що в процесі апробації програми було ще раз перевірено, що «підтримка в людині здатності жити на основі віри, любові, совісті, надії, справедливості» (М.М. Бахтін, В.В. Розанов, С.Л. Франк), «відновлення її за допомогою люблячого, особистісного, співчутливого і творчого ставлення – спілкування-вчинку – є суть психологічної допомоги» (О.Ф. Бондаренко, 2006) [8; 9; 10].

Варто наголосити, що втрата почуття відповідальності за те, що відбувається в особистому й суспільному житті пов'язується з проблемою особистісної зрілості. Остання ж виявляється у відповідальності людини за своє життя, вільної у прийнятті рішень, буття якої розгортається у контексті відношень з іншими. При цьому людина цієї зрілості може досягти через «звернення до Бога». Узагальнений аналіз результатів дослідження довів, що розроблена та апробована програма сприяє формуванню СВО через актуалізацію ХН, визначених на основі теоретичних та емпіричних результатів дослідження. Отримані дані є достатньо вагомим показником ефективності розробленої нами програми формування СВО «Бути собою – це бути відповідальним за свою свободу». Результати впровадження програми в роботу ДНЗ, у навчально-виховний процес вищих навчальних закладів, у роботу курсів підвищення кваліфікації фахівців різних галузей, у роботу духовно-психологічної поради (проведення передшлюбних наук) засвідчили її результативність, а відтак доцільність подальшого практичного застосування.

Зважаючи на отримані результати важливим виступає дослідження можливостей ефективного впливу соціокультурного поля, особливо сім'ї, інституції Церкви, освітніх закладів, молодіжних спільнот та організацій на формування особистісної зрілості, відповідальної, активної громадянської позиції особистості. Тому перспективними залишається подальше вивчення можливостей і шляхів формування у тому числі і християнських правових (соціально орієнтованих, метасуб'єктних й інтерсуб'єктних) та особистісних (інтрасуб'єктних) настановлень молоді; визначення особливостей структури (моделі) релігійності як інтимно-особистісної сфери людини.

Список літератури:

1. Баранова С.В. Відповідальність особистості як складова особистісної зрілості. Соціальна психологія особистості. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2011. Вип. 26(29). С. 126–133.
2. Євченко І.М., Маслюк А.М. Вплив християнських цінностей на особистісний розвиток підлітків. *Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Актуальні проблеми психології. Психологія обдарованості*. 2017. Т. VI, Вип. 13. С. 48–56.
3. Климичин О.І. Християнсько-психологічні основи розвитку духовності особистості. *Психологія особистості. Аксіопсихологія розвитку особистості в освітньому середовищі*. 2012. Вип. № 1(3). С. 69–78.
4. Палагнюк О.В. Психосоціальні особливості християнських релігійних настановлень в контексті формування соціальної відповідальності особистості. *Проблеми політичної психології. Зб. наук. праць*. Асоціація політичних психологів України, Інститут соціальної та політичної психології НАПН України; редакційна колегія: Л.А. Найдьонова, Л.Г. Чорна, І.Г. Батраченко та ін., 2016. Вип. 3(17). С. 125–139.
5. Савелюк Н.М. Базова структура ідентичності особистості у контексті рівня її релігійної активності. *Development and modernization of social sciences. Experience of Poland and prospects of Ukraine. Collective monograph. Vol. 3. Lublin, 2017. Pp. 97–116.*

6. Свідерська Г. Релігійність як аспект культури життєвого самовизначення сучасного студентства. Становлення культури життєвого самовизначення сучасної молоді. Психологічна теорія і практика. Монографія / За ред. Г. Радчук. Тернопіль, 2016. С. 450–475.
7. Штепа О.С. Тренінг «Актуалізація особистісної зрілості». *Практ. психологія та соц. робота*, 2005. Т. 2. С. 42–46; 2005. Т. 3. С. 48–62; 2005. Т. 4. С. 22–36.
8. Як будувати власне майбутнє: життєві завдання особистості. *Наук. моногр.* / Т.М. Титаренко, О.Г. Злобіна, Л.А. Лепіхова та ін. : за наук. ред. Т.М. Титаренко. Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кіровоград, 2012. 512 с.
9. Małgozata Karwatowska, *Autorytety w opiniach młodzieży*. Wydawca : UMCS, 2011. W. 1, 244 s.
10. Oliynyk M.I., Palahnyuk O.V. Occupational training and family relationships of students in conditions of personal crisis experience. *International Journal of Social and Educational Innovation (IJSEIro)* 2015. Volume 2. Issue 3. Pp. 125–135.

References:

1. Baranova S.V. (2011). Vidpovidalnist osobystosti yak skladova osobystisnoi zrilosti. *Sotsialna psykholohiia osobystosti [Responsibility of the individual as a component of personal maturity. Social psychology of personality]. Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii*, vol. 26(29), pp. 126–133.
2. Yevchenko I.M., Masliuk A.M. (2017). Vplyv khrystyianskykh tsinnosti na osobystisnyi rozvytok pidlitkiv [Influence of Christian values on the personal development of adolescents]. *Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy. Aktualni problemy psykholohii. Psykholohiia obdarovanosti*. Kyiv, T. VI, vol. 13, pp. 48–56.
3. Klymyshyn O.I. (2012). Khrystyiansko-psykholohichni osnovy rozvytku dukhovnosti osobystosti [Christian psychological foundations of the development of personality spirituality]. *Aksiopsykholohiia rozvytku osobystosti v osvितnomu seredovyschchi*, vol. 1(3), pp. 69–78.
4. Palahniuk O.V. (2016). Psykhosotsialni osoblyvosti khrystyianskykh relihiinykh nastanovlen v konteksti formuvannia sotsialnoi vidpovidalnosti osobystosti. [Psychosocial features of Christian religious teachings in the context of the formation of social responsibility of the individual]. *Problemy politychnoi psykholohii : zb. nauk. prats. Asotsiatsiia politychnykh psykholohiv Ukrainy, Instytut sotsialnoi ta politychnoi psykholohii NAPN Ukrainy [redaktsiina kolehiia: L.A. Naidonova, L.H. Chorna, I.H. Batrachenko ta in.]*. Kyiv : Milenium, vol. 3(17), pp. 125–139.
5. Saveliuk N.M. (2017). Bazova struktura identychnosti osobystosti u konteksti rivnia yii relihiinoi aktyvnosti [The basic structure of identity in the context of the level of its religious activity]. *Development and modernization of social sciences: experience of Poland and prospects of Ukraine : Collective monograph. Vol. 3. Lublin : Izdevnieciba «Baltija Publishing»*, pp. 97–116.
6. Sviderska H. (2016). Relihiinist yak aspekt kultury zhyttievoho samovyznachennia suchasnoho studentstva [Religiosity as an aspect of the culture of life self-determination of contemporary students]. *Stanovlennia kultury zhyttievoho samovyznachennia suchasnoi molodi: psykholohichna teoriia i praktyka : Monohrafiia*. Za red. H. Radchuk. Ternopil : TNPU im. V. Hnatiuka, pp. 450–475.
7. Shtepa O.S. (2005). Treninh "Aktualizatsiia osobystisnoi zrilosti" [Training "Actualization of personality maturity"]. *Prakt. psykholohiia ta sots. robota*. T. 2, pp. 42–46; T. 3, pp. 48–62; T. 4, pp. 22–36. (in Ukrainian)
8. Tytarenko T.M., Zlobina O.H., Liepikhova L.A. ta in. (2012). Yak buduvaty vlasne maibutnie: zhyttievi zavdannia osobystosti : nauk. monohr. [How to build your own future: the vital tasks of the individual: monogr.] ; za nauk. red. T.M. Tytarenko ; Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy, Instytut sotsialnoi ta politychnoi psykholohii. Kirovohrad : Imek-LTD, 512 p.
9. Małgozata Karwatowska (2011). *Autorytety w opiniach młodzieży*. Wydawca : UMCS, w. 1, 244 s.
10. Oliynyk M.I., Palahnyuk O.V. (2015). Occupational training and family relationships of students in conditions of personal crisis experience. *International Journal of Social and Educational Innovation (IJSEIro)*. Volume 2, Issue 3, pp. 125–135.